

РОЗДІЛ VII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 347.77.028

ЕТАПИ РОЗВИТКУ СУДОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТІВ

Будзієвський М.Ю., к.ю.н.

*Запорізький юридичний інститут
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Наукова стаття присвячена розгляду історичних етапів розвитку експертизи документів. Автором проаналізовано історичні шляхи виникнення судово-технічної експертизи документів і її становлення як самостійного виду судової експертизи.

Ключові слова: документ, розвиток, класифікація, судово-технічна експертиза документів.

Budzievskiy M.Y. ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ СУДЕБНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ДОКУМЕНТОВ / Запорожский юридический институт Днепропетровского государственного университета внутренних дел Украины, Украина

Научная статья посвящена рассмотрению исторических этапов развития экспертизы документов. Автором проанализированы исторические пути возникновения судебно-технической экспертизы документов и ее становления как самостоятельного вида судебной экспертизы.

Ключевые слова: документ, развитие, классификация, судебно-техническая экспертиза документов.

Budzievskiy M.Y. STAGES OF DEVELOPMENT OF THE FORENSIC AND TECHNICAL EXAMINATION OF DOCUMENTS / Zaporizhzhya law institute of the Dnepropetrovsk state university of internal affairs of Ukraine, Ukraine

The scientific article is devoted to the historical stages of development of examination papers. The author analyzes the historical path of the forensic and technical examination of documents and its emergence as an independent forensic examination.

Key words: document, development, classification, forensic and technical examination of documents.

У своєму розвитку технічна експертиза документів здійснила ряд закономірних історичних етапів, зміст яких складають:

- накопичення емпіричного матеріалу, його теоретичний аналіз і узагальнення;
- систематизація і класифікація видів технічної експертизи документів;
- розробка методичного забезпечення діяльності експерта по рішенню питань, що виносяться на експертизу;
- обґрунтування можливості застосування в процесі експертних досліджень технічних засобів універсального і спеціального призначення.

Перші випадки технічного дослідження документів у рамках правових стосунків губляться в глибокій старовині, але те, що в стародавній цивілізації, яка утворилася на берегах Нілу, підроблялися документи, відомо достовірно. Німецький археолог Еріх Церен пише про те, що шляхом звірення різновидів староегипетської ієрографічної писемності було встановлено наступне: єгипетські жерці з метою присвоїти собі майно, що не належало ним, змінювали зміст старовинних написів на меморіальних каменях [1].

Історичні дослідження, зроблені А.В. Дуловим і І.Ф. Криловим, дозволили їм зробити такий загальний висновок: «Архивные судебные дела и другие собранные материалы показывают, что криминалистическая экспертиза документов насчитывает сотни лет существования» [2, 3]. Її становлення, як і будь-якої іншої судово-експертної галузі, відноситься до періоду, коли судові, розшукові установи для вирішення поставлених перед ними питань стали залучати осіб, що мають спеціальні (неюридичні) знання.

Аналіз літературних джерел, які більшою чи меншою мірою торкаються історії становлення судової експертизи документів у Російській Імперії, показав, що впродовж багатьох років під експертизою документів розуміли сукупність, користуючись сучасною термінологією і класифікацією, двох видів експертиз: почеркознавчої і судово-технічної експертизи документів.

Отже, метою цієї статті є проведення аналізу історії розвитку техніко – криміналістичної експертизи документів у різні часи її становлення, що надало авторові можливість зазначити, що існування та застосування знань у вказаній області криміналістики є об'єктивною необхідністю, і в теперішню годину спрямовано на вирішення основних завдань експертизи документів.

Першими, хто на науковій основі стали займатися судово-технічною експертизою документів, були аптекарі. В аптеках були хімічні препарати, збільшувальне скло, точні ваги, пізніше з'явилися мікроскопи. Аптекарі на основі своїх знань в галузі хімії, матеріалознавства, володіючи методикою мікроскопічного дослідження, зуміли зібрати велику частину емпіричного матеріалу, на основі якого на рубежі XIX-XX ст. став формуватися істотний і технічний напрям у судовому дослідженні документів.

Важливим етапом на шляху розвитку інституту судової експертизи взагалі і зокрема, експертизи документів був період другої половини XIX ст. Він, як відомо, був ознаменований відміною кріпосного права. Викликані цією подією глибокі зміни в суспільно-політичному і економічному житті країни зажадали реформування правових стосунків, у частині переведення їх на більш демократичні начала. Немітіна М.В., досліджуючи проблеми судової реформи другої половини XIX-початку XX ст., відмічає, що на момент прийняття судових статутів 1864 р. у Російській Імперії були відсутні експертні установи; слідчий або суд на власний розсуд могли звернутися за допомогою «сведущих в науке, искусстве, ремесле, промысле или каком-либо занятии людей» для точного «уразумения встречающегося в деле обстоятельства» для точного «уразумения встречающегося в деле обстоятельства» [3, 124]. Проте потреба в реалізації судової реформи призвела до необхідності створення судово-експертних установ, що працюють на постійній основі. Першою з них стала судово-фотографічна лабораторія при Санкт-Петербурзькому окружному суді, організована за ініціативою голови Санкт-Петербурзького окружного суду А.М. Кузьминського талановитим криміналістом Є.Ф. Буринським. З ім'ям останнього пов'язано формування дійсних наукових основ судової експертизи документів. М.П. Яблоков, відображаючи загальне відношення криміналістів до особи Є.Ф. Буринського, характеризує його як видатного представника російської криміналістики, оригінальні криміналістичні роботи якого «способствовали становлению самостоятельной, отличной от уголовно-процессуальной науки отрасли научного знания – криминалистики» [4, 9].

Головною науковою працею Є.Ф. Буринського стала книга «Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею». В історію криміналістики вона увійшла як перше монографічне дослідження по проблемах судової експертизи документів. Свою роботу Є.Ф. Буринський написав на основі аналізу і узагальнення свого власного багаторічного досвіду, набутого в результаті проведення експертиз документів. Твори такого роду не з'являються не у свій час, і тому слід погодитися з думкою А.І. Вінберга, який вважав, що книгу Є.Ф. Буринського треба розглядати «как ответ науки на насущные запросы следственной, судебной и экспертной практики» [5, 7], вона знаменує завершення періоду стихійно-емпіричного пізнання в галузі судового дослідження документів.

Монографія Є.Ф. Буринського складається з трьох частин. Перша присвячена загальним питанням судової експертизи, дві інші – частково проблемам експертизи документів. Автор виділяв у технічній експертизі документів, яку, втім, називав «графічною», певні і непевні завдання. До певних завдань він відносив рішення конкретних питань, що виносяться на експертизу, наприклад, пов'язаних з відновленням змісту «вискоблених і витравлених письмен». Під експертизами з невизначеним завданням Є.Ф. Буринський мав на увазі пошуки слідів підробки, тобто, кажучи сучасною мовою, збирання доказів. Він вказував, що в подібних випадках необхідно всебічне вивчення документа, і рекомендував візуальне і мікроскопічне дослідження при різних режимах освітлення, а також застосування розроблених ним методів наукової фотографії.

Узагальнюючи накопичений на початок ХХ ст. емпіричний матеріал, пов'язаний з судово-технічним дослідженням документів, Є.Ф. Буринський виділяв наступні види «графічної» експертизи :

- відновлення вискоблених письмен;
- відновлення витравлених письмен;
- прочитання закритих письмен;
- визначення часу написання (порівняно);
- прочитання письмен, що стерлися і вицвіли;
- виділення вставок і поправок у рукописах;
- порівняння чорнила за складом;
- порівняння сортів паперу;
- порівняння штемпелів, відбитків друку, шрифту;
- визначення способу нанесення письмен на папір [6, 284].

Зіставляючи перелік Є.Ф. Буринського з сучасною класифікацією видів судово-технічної експертизи документів [7, 24-25], можна помітити, що багато завдань, які вирішуються нині в рамках цієї експертизи, було виділено Є.Ф. Буринським ще сто років тому. І ще один важливий висновок виходить з вивчення його класифікації. Воно торкається гносеологічних основ експертизи документів, а саме – синтезуючого принципу їх формування, який, утім, притаманний всій науці криміналістиці.

Значний вклад у розробку питань криміналістичного дослідження документів вніс С.М. Потапов – основоположник вчення про криміналістичну ідентифікацію. Проте, як пише М.В. Терзієв, його праці по проблемах криміналістичного дослідження документів не отримали розгорнутого монографічного вираження, сумарний їх виклад можна знайти в написаному С.М. Потаповим розділі про дослідження документів у підручнику криміналістики.

Можна припустити, що С.М. Потапов не став розробляти тему криміналістичного дослідження документів як одного зі своїх наукових досліджень внаслідок досить повного її викладення (для рівня розвитку криміналістичної техніки 30-х рр. минулого століття) в переведеній їм з німецького монографії А. Осборна «Техніка дослідження документів», яка на мові автора під назвою «Документи, що викликають сумніви» була опублікована в 1910 р. Осборн запропонував наступну класифікацію документів:

- документи, у яких є спірним підпис;
- документи, у яких припускають наявність підроблених змін;
- документи, час складання яких є спірним;
- документи, достовірність яких є спірною на підставі письмових матеріалів, використаних при їх написанні;
- документи, написані на пишучій машині, що пише;
- документи або рукописи, які досліджуються в цілях встановлення тотожності особи по почерку [8, 23].

Віддаючи належне вкладу автора в розвиток теорії і практики судового дослідження документів, слід все ж відмітити, що його робота не внесла необхідної ясності до проблеми класифікації різновидів і видів судового дослідження документів.

Прогрес у цьому напрямі пов'язаний з монографією М.В. Терзієва «Введение в криминалистическое исследование документов», ч.1. Вона була опублікована в 1949 р. У своїй роботі М.В. Терзієв уперше запропонував виділяти в криміналістичному дослідженні документів дві частини: графічну (почеркознавчу) і технічну експертизу документів. В якості підстав для класифікації автором був прийнятий характер спеціальних знань, необхідних для вирішення питань, що виносяться на експертизу документів.

Такий підхід до диференціації криміналістичного дослідження документів на області науково-практичної діяльності виявився продуктивним і витримав перевірку часом (класифікація

М.В. Терзієва досить швидко знайшла підтримку в науковому співтоваристві, показовою в цьому відношенні являється робота А.І. Вінбега, Г.Ф. Звягіної і А.П. Моїсеєва [9], яка, що і відображено в її назві, повністю присвячена питанням технічного дослідження документів).

Пізніше, значний вклад у розробку багатьох теоретичних і практичних питань криміналістики вніс доктор юридичних наук, професор В.К. Лисиченко. Його ім'я пов'язане з рішенням найбільш загальних – методологічних проблем криміналістики, у першу чергу пов'язаних із криміналістичним дослідженням документів. У зазначеній роботі В. К. Лисиченко на основі глибокого вивчення властивостей документів уперше розкрив суть документа в криміналістиці, обґрунтував юридичне поняття документа і його значення, а також визначив методологічні проблеми криміналістичного дослідження документів [10].

У 1966 р. був опублікований методичний посібник «Исследование бланков документов и другой акцидентной продукции». Свою роботу її автори – С.Ш. Касімова і Л.А. Чередниченко – присвятили проблемам криміналістичного дослідження документів, реквізити яких виготовлені з використанням засобів поліграфічної і оргтехніки, з числа останніх особливу увагу вони приділили пристроям, що працюють за принципом електрофотографії (у той час ще тільки почали розповсюджуватися). Важлива особливість визначеного посібника пов'язана з викладом матеріалу, що істотно розширює об'єм і межі спеціальних знань судового експерта в області технічного дослідження документів. Автори, наприклад, вважають, що «тот, кто проводит исследование полиграфического издания, должен знать основы полиграфии, зависимость свойств полиграфического издания от различных факторов производства, требования стандартов на полиграфическую продукцию вообще и на особо важные полиграфические издания в частности». Узагальнення змісту цієї цитати призводить до підтримуваної автором цих рядків концепції безперервного поповнення обсягу спеціальних знань судових експертів як адекватної реакції на зростання технічного оснащення криміналістичного середовища [11, 33].

Дослідження С.Ш. Касімової і Л.А. Чередниченко обмежені рамками того історичного періоду, в який вони виконувалися. У тих і наступних за ними роках, аж до 90-х рр. минулого століття важко було уявити масштаби і напрями науково-технічного прогресу в галузі способів поліграфічної і оргтехніки.

Вивчення теорії і практики судово-технічної експертизи документів за кордоном дозволяє зробити висновок про приблизно однаковий їх стан в одні і ті ж періоди часу в різних країнах світу з близькими рівнями економічного розвитку. Тут необхідно зазначити, що в зарубіжній літературі судово-технічна експертиза документів, як правило, не виділяється як самостійний різновид експертизи. Її види, разом із почеркознавчими експертизами, об'єднуються поняттям судової або криміналістичної експертизи документів. Дослідження документів здійснюється в службах різного відомчого підпорядкування. Так, наприклад, у США експертизи документів проводяться в одному з відділів ФБР і в секретній службі, що відповідає за охорону президента Сполучених Штатів та інших осіб з керівництва країни. При цьому вона спеціалізується на боротьбі зі злочинами, пов'язаними з підбрюшкою грошових знаків, цінних паперів, а також з аферами, скоєними з використанням кредитних карток.

Відділ дослідження документів ФБР надає допомогу в проведенні експертиз документів усім зацікавленим федеральним відомствам, включаючи і збройні сили. До його послуг можуть звертатися правоохоронні органи США, незалежно від територіальної приналежності і підлеглості. Експертиза документів, які визивають сумнів щодо своєї справжності, включає увесь спектр традиційних експертиз, характерних для технічного дослідження документів і судового почеркознавства.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що судово-технічна експертиза документів пройшла шлях свого становлення з порівняння документа до самих розповсюджених сучасних способів і методів його дослідження, що пов'язане з удосконаленням скоєних злочинів.

Основне призначення дослідження документів – це вивчення способів і методів виготовлення й підготовки документів, які є обов'язковою умовою в допомозі для розкриття й розслідування злочинів.

Сучасний розвиток зазначеного виду експертизи багато в чому пов'язаний з рішенням експертних проблем, обумовлених істотним технічним прогресом у галузі засобів поліграфічної і оргтехніки.

З огляду на все різноманіття методів та досягнень науки неможливо уявити сучасну криміналістику без цього виду криміналістичної експертизи. Безперечно, практична значущість

результатів судово-технічної експертизи документів висока, і все це, зрештою, стимулює подальший розвиток криміналістичної науки й практики в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Церен Э. Библиейские холмы / Э. Церен. – [пер. с нем]. – М.: Издательство «Правда», 1986. – 480 с.
2. Дулов А.В. Из истории криминалистической экспертизы в России: Экспертиза документов / А.В. Дулов, И.Ф. Крылов. – М.: Госюриздат, 1960. – 166 с.
3. Немытина М.В. Суд в России: вторая половина XIX-начало XX вв / М.В. Немытина. – СЮИ МВД РФ. 1999. – 256 с.
4. Яблоков Н.П. Е.Ф. Буринский как один из выдающихся представителей зарождавшейся российской криминалистики в конце XIX-начале XX вв. // Е.Ф. Буринский и современная криминалистика. – Ижевск, 2000. С. 9.
5. Винберг А.И. Роль учения Е.Ф. Буринского в формировании отечественной криминалистики / А.И. Винберг. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1981. – 80 с.
6. Буринский Е.Ф. Судебная экспертиза документов. Производство ее и пользование нею: пособие для судей, судебных следователей, лиц прокурорского надзора, поверенных, защитников, судебных врачей и графических экспертов / Е.Ф. Буринский. – М.: Труд, 1903. – 352 с.
7. Росинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе: [практическое пособие] / Е.Р. Росинская. – М.: Право и Закон, 1996. – 345 с.
8. Осборн А. Техника исследования документов / А. Осборн. – [пер. с нем.]. – М.: Гос. изд-во «Советское законодательство», 1932. – 39 с.
9. Винберг А.И. Техническое исследование документов / А.И. Винберг, Г.Ф. Звягина, А.П. Моисеев. – М.: ВНИИСЭ, 1956— .—
Ч. 2. – 1956. – 56 с.
10. Лисиченко В.К. Криминалистическое исследование документов (правовые и методологические проблемы): автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук: спец 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В.К. Лисиченко; КГУ. – К., 1974. – 66 с.
11. Касимова С.Ш. Исследование бланков документов и другой акцидентной продукции: [метод. пособ.] / С.Ш. Касимова, Л.А. Чередниченко; [под ред. Г.Г. Кулагина]. – М.: 1966. – 56 с.